

Uitvoeringsagenda **Energietransitie** **Gebouwde omgeving** **2020-2023**

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
1.1	Waar werken we naar toe?	3
1.2	Waarom nu een uitvoeringsagenda voor de energietransitie in de gebouwde omgeving?....	4
1.3	Hoe gaan we dat doen?	4
1.4	Wat betekent dit voor de rol van de gemeente Leiden?	4
1.5	Hoe organiseren we dat?	5
1.6	Wat levert deze Uitvoeringsagenda op?	6
1.7	Inbedding	6
2.	Uitgangspunten	8
3.	Wat voor projecten voeren we uit?.....	9
3.1	Energie besparen	9
3.2	Opwekken van duurzame energie	11
3.3	Omschakelen naar een aardgasvrije stad	13
3.4	Samenhang tussen uitvoeringslijnen	16
3.5	Fasering	16
4.	Hoe betrekken we de stad?	17
4.1	Global Goals en UN Live Festival.....	17
4.2	Jaar van het Dak	17
4.3	Campagne ‘Zet ‘m op 071’	18
5.	Hoe betalen we de acties uit deze Uitvoeringsagenda?	19

1. Inleiding

1.1 Waar werken we naar toe?

In Leiden nemen we maatregelen om verdere opwarming van de aarde zo veel mogelijk tegen te gaan. Zo dragen we bij aan uitvoering van nationale en internationale afspraken over klimaat en duurzaamheid, zoals het Verdrag van Parijs. De uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen gaan we drastisch reduceren. Ons einddoel is een klimaatneutrale stad. Dit doel willen we uiterlijk bereiken in 2050. De opgave die wij onszelf als stad hiermee stellen, is enorm. In de komende decennia gaan we onze afhankelijkheid van fossiele brandstoffen zoals aardolie en aardgas radicaal verminderen. We zijn ervan overtuigd dat we dit kunnen in Leiden. In de komende vier jaar gaan we grote stappen zetten op weg naar het einddoel.

Naast de hierboven genoemde ambitie uit het coalitieakkoord is in 2017 de richting van de energietransitie in de gebouwde omgeving vastgesteld met de Leidse Warmtevisie. Hier wordt nog extra verdieping aan gegeven door de komende vaststelling van het raadsvoorstel 'handelingsperspectief gemeente Leiden in de energietransitie'. Dit handelingsperspectief is gebaseerd op het door Berenschot opgestelde adviesrapport.

De gemeente Leiden heeft zichzelf in de warmtevisie als doel gesteld om in 2050 een aardgasvrije stad te zijn. In deze warmtevisie wordt ingegaan op de vraag hoe Leiden in de toekomst verwarmd kan worden zonder het gebruik van aardgas en hoe dit op een duurzame, betaalbare en betrouwbare manier gerealiseerd kan worden. De warmtevisie heeft geleid tot een aantal verhelderende inzichten over de energietransitie in Leiden. Zo zijn er zes kansrijke wijken aangewezen waar met bewezen technieken van nu, de kans van slagen het grootst is. Dat betekent dat de gemeente aan de slag moet met het verduurzamen van de gebouwde omgeving in een tijd waarin nog veel onduidelijk is. Het maken van inhoudelijke keuzes, het stellen van prioriteiten en het organiseren van middelen en draagvlak is hierin niet eenvoudig. De gemeenteraad en het college willen echter niet wachten, maar in samenwerking met inwoners, maatschappelijke organisaties en marktpartijen voorop lopen in het voor elkaar krijgen van de energietransitie.

De gemeente Leiden is daarnaast een officiële Global Goals Gemeente. Deze aansluiting onderstreept het belang van het ingezette beleid en we zijn ervan overtuigd dat dit een extra boost kan geven aan het maken van stappen in deze grote maatschappelijke opgave. Veel beleid dat is ingezet sluit aan bij een aantal van de Sustainable Development Goals (SDG's), onder andere op het gebied van duurzaamheid (doel 13), armoedebestrijding (doel 1) en de energietransitie (doel 7).

1.2 Waarom nu een uitvoeringsagenda voor de energietransitie in de gebouwde omgeving?

Begin 2019 heeft het Leidse college er voor gekozen om het Programma Duurzaamheid op te heffen en te werken met vier gerichte uitvoeringsagenda's. Het college heeft de raad hierover met een brief op 6 februari geïnformeerd. De volgende passage uit de brief geeft weer in welke context deze Uitvoeringsagenda is ontstaan:

Slagvaardig aan de slag met de aanpak voor duurzame verstedelijking van Leiden is een van de belangrijkste ambities van ons gemeentebestuur. In 2019 legt het college van burgemeester en wethouders veel voorstellen aan uw raad voor die bijdragen aan duurzame verstedelijking. Die voorstellen gaan over de aanpak van energietransitie, klimaatadaptatie en vergroening, circulaire economie en duurzame mobiliteit. Het college kiest bewust voor deze vier opgaven, omdat zij de ingrediënten vormen van de grote verbouwing die de stad de komende decennia zal ondergaan. Deze vier opgaven zijn gericht op de transitie die van Leiden een duurzame stad maakt en het is noodzakelijk om deze in samenhang op te pakken, zoals ook beschreven is in het beleidsakkoord. Deze transitie heeft grote impact en die kan ons college niet alleen oppakken. Daarom zoeken wij hierbij nadrukkelijk de samenwerking met de stad. Zowel in de planvorming als ook in de realisatie.

Deze Uitvoeringsagenda voor de energietransitie in de gebouwde omgeving heeft als functie om, ondanks de vele ontwikkelingen en onzekerheden, de juiste stappen te zetten. Om concreter te worden over de eigen rol, maatregelen en activiteiten van de gemeente en om zo bij te dragen aan de realisatie van een klimaatneutrale en aardgasvrije stad. De uitgesproken ambitie - Leiden in 2050 van het aardgas en klimaatneutraal – is richtinggevend, maar vraagt uitwerking om houvast te bieden voor gemeentelijk handelen, om inwoners te bewegen en partijen te mobiliseren aan de slag te gaan met de energietransitie in de gebouwde omgeving. Daarbij is samenhang tussen de verschillende initiatieven gewenst, zodat er integrale keuzes gemaakt kunnen worden. Ondanks een veranderend speelveld wil het Leidse college niet stilzitten, maar wordt er op regionaal-, lokaal-, en wijkniveau verder gewerkt aan zichtbare resultaten om de energietransitie te realiseren.

1.3 Hoe gaan we dat doen?

De Uitvoeringsagenda laat op hoofdlijnen zien uit welke thema's en projecten het programma Energietransitie bestaat. We maken inzichtelijk aan welke acties we werken voor de periode 2020 - 2023. We voeren dit vervolgens programmatisch uit. Een programma is een tijdelijke, unieke en complexe verzameling van doelen en inspanningen waaraan mensen met beperkte middelen doelgericht samenwerken. Een programma kan worden beschouwd als een paraplu van activiteiten. Dit kunnen projecten zijn, maar ook allerlei andere maatregelen of activiteiten. Soms zijn dit routinetaken, soms ook activiteiten die vooraf niet voorzien zijn. De overeenkomst is dat al deze inspanningen samen bijdragen aan het behalen van de doelen. Het programma zorgt voor overzicht en een slimme en daadkrachtige manier van werken.

1.4 Wat betekent dit voor de rol van de gemeente Leiden?

Het Programma Duurzaamheid was de afgelopen jaren gericht op bewustwording en kennisontwikkeling. Inmiddels is duurzaamheid veel meer een vanzelfsprekend onderwerp in de samenleving geworden. We gaan van activeren, proberen en in beeld brengen over naar grotere proeftuinen, opschaling en de eerste concrete projecten. Met deze Uitvoeringsagenda bouwen we dus door op de activiteiten die we ook nu al uitvoeren, maar voegen we ook nieuwe acties toe en zetten we nieuw instrumentarium in om de benodigde schaa sprong te maken.

Voor de stap van activeren naar realiseren zet de gemeente Leiden daarom in op het nemen van de regierol. Dit is een vorm van sturen waarbij de lokale daadkracht en energie van (lokale) actoren zoals inwoners, bedrijven en energiebedrijven wordt gemobiliseerd. De regierol zal per schaalniveau (regionaal, lokaal en wijkniveau) een specifieke invulling krijgen. Op regionaal niveau zal zij meer het initiatief naar zich toetrekken om afspraken te maken met betrokken actoren over nieuwe warmtenetten en afstemming te zoeken met de Regionale Energiestrategie. Op lokaal niveau zal de gemeente met de Transitievisie Warmte een duidelijke wijkfasering en realisatie van aardgasvrij afstemmen en coalities vormen tussen partijen om te komen tot

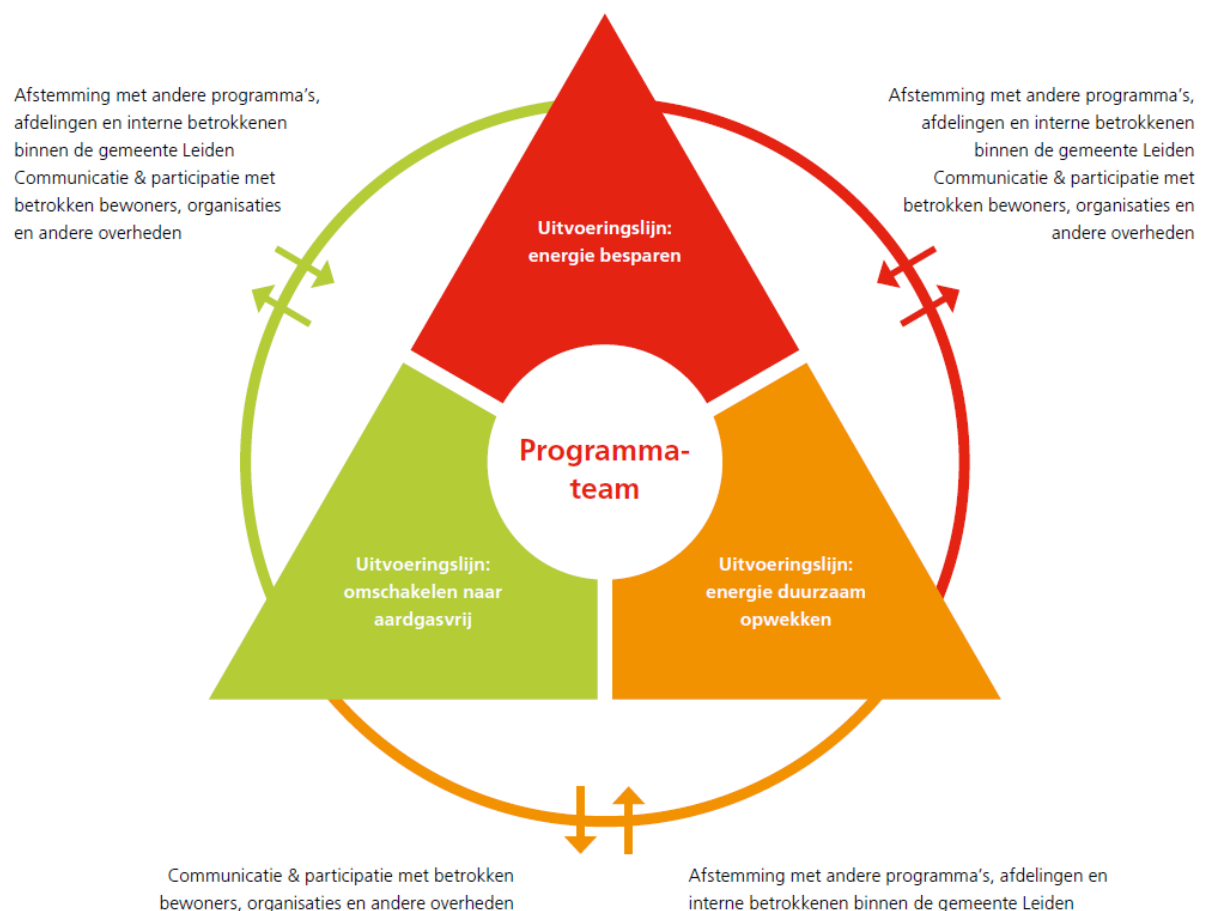
opscaling. Op wijkniveau wordt ingezet op de wijkaanpakken. Om zo de versnelling per wijk voor opwek, besparing en verduurzaming van energie in te zetten.

1.5 Hoe organiseren we dat?

De Uitvoeringsagenda wordt onderbouwd met een Uitvoeringsprogramma. Dit is het werkdocument van de gemeentelijke organisatie waarin de programmatische werkwijze en de projecten op nauwkeurige manier staan beschreven. Als het Uitvoeringsprogramma is vastgesteld, wordt er op die manier gewerkt aan de energietransitie. Afhankelijk van de aard van het project wordt de gemeenteraad en/of het college op de hoogte gehouden van de voortgang en in staat gesteld om besluiten te nemen waar dat nodig is. Het Uitvoeringsprogramma wordt jaarlijks bijgesteld waar nodig en vastgesteld door het college van B&W. In dit Uitvoeringsprogramma wordt ook ingegaan op de wijze waarop de opgave energietransitie zich organisatorisch verhoudt tot de andere duurzaamheidsopgaven.

Naast sturing binnen de sturingsdriehoeken van de afzonderlijke duurzaamheidsopgaven is er met enige regelmaat ook gezamenlijk overleg nodig om de strategische samenhang en de gezamenlijke communicatie- en participatieactiviteiten te borgen. Dit doen we in de 'Taskforce Duurzaamheid'. Dit is ook de plek om de gewenste flexibiliteit over de toebedeelde budgetten te organiseren. Hier wordt in gezamenlijkheid gestuurd op alle projecten, activiteiten en budgetten die passen binnen het handelingskader.

De voortgang per opgave is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van de projectleiders, projectmedewerkers en lijnmanagers. De bestuurlijke eindverantwoordelijkheid ligt bij het college. Het programmateam, waar de programmamanager en projectleiders in zitten, zijn verantwoordelijk voor de samenhang binnen het programma en houden de samenhang met de andere programma's in de gaten. In onderstaand figuur laten we op eenvoudige wijze zien hoe het programma werkt.

1.6 Wat levert deze Uitvoeringsagenda op?

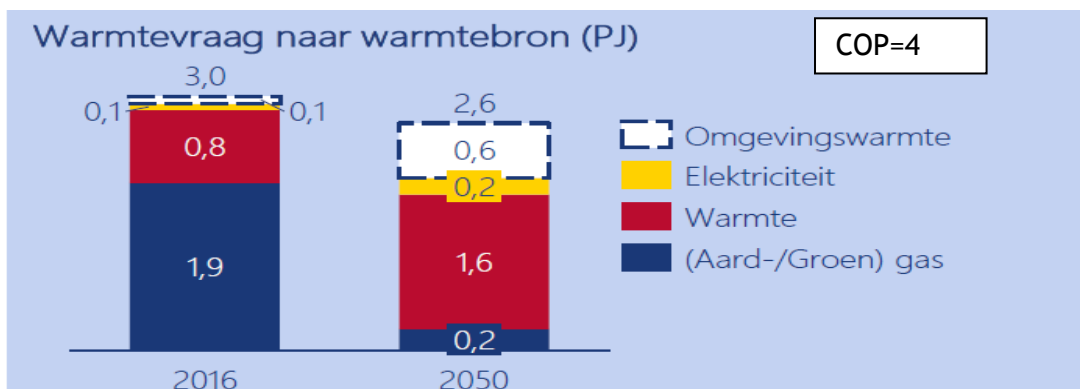
Met de acties die we binnen het Uitvoeringsprogramma uitvoeren en die in deze Uitvoeringsagenda staan gaan we een belangrijke bijdrage leveren aan de reeds gestelde doelstellingen en de ambities uit het collegeakkoord.

We stellen onszelf de volgende doelen op de lange termijn:

- **Besparen.** De gemeentelijke ambitie is om per jaar het totale energieverbruik van Leiden te verlagen met 1,5%. De regionale ambitie is om in te zetten op 30% energiebesparing ten opzichte van het huidige energiegebruik.
- **Opwekken.** De gemeentelijke ambitie is om elk jaar een stijging van 10% lokaal opgewekte duurzame energie te realiseren. De regionale ambitie is om in 2050 een energieneutrale regio te zijn.
- **Omschakelen.** De gemeentelijke ambitie is om in 2050 een aardgasvrije gebouwde omgeving te hebben. Ruim 50.000 woningen moeten worden aangepast, dat zijn ongeveer 1.500 woningen per jaar.

Dit moet leiden tot de volgende energiemix in 2050:

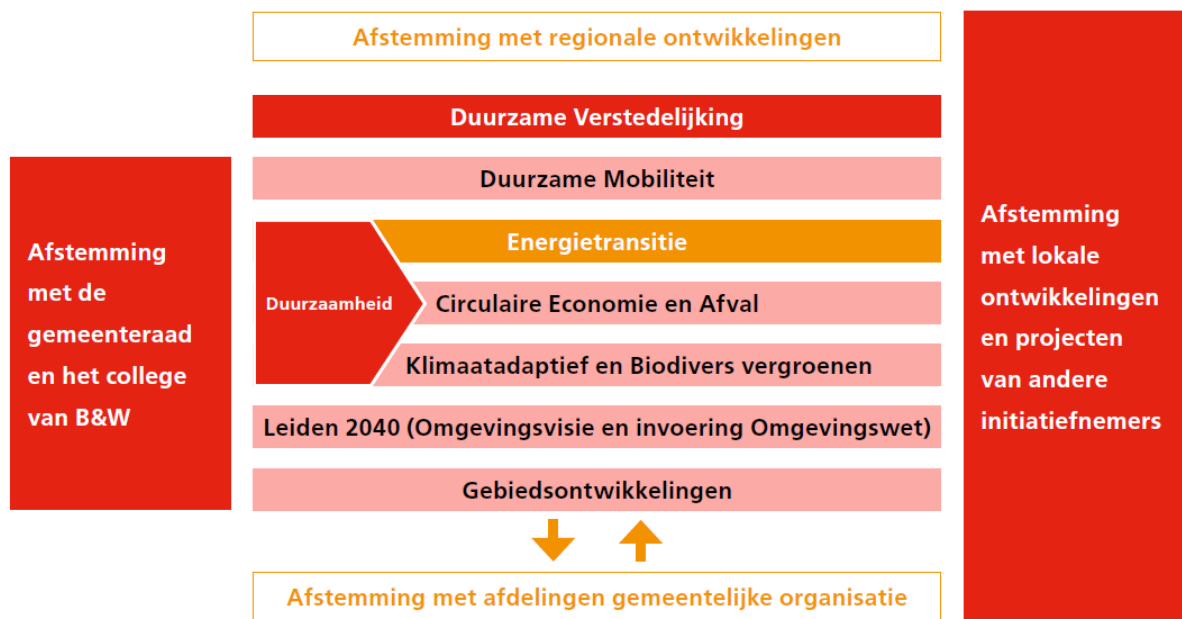
- alle gebouwen spijtvrij geïsoleerd
 - 60% aangesloten op een warmtenet
 - 30% (hybride) warmtepompen
 - overig verwarming met groen gas
- de totale energiebesparing is hiermee 31% (excl. omgevingswarmte)
 - de vraag naar (aard-/groen) gas voor warmte daalt met zo'n 90%
 - de vraag naar warmte via het warmtenet verdubbelt

1.7 Inbedding

De energietransitie staat niet op zichzelf, maar houdt verband met andere vraagstukken die in Leiden spelen. Zo staat Leiden voor de omvangrijke opgave van duurzame verstedelijking. Deze opgave is opgedeeld in vier thema's: Duurzame Mobiliteit, Energietransitie, Circulaire Economie & Afval en Klimaatadaptief en Biodivers vergroenen. Deze thema's leggen een fors beslag op de schaarse ruimte in Leiden en moeten daarom in samenhang bekeken worden en slim in de uitvoering worden gecombineerd.

Bij het opstellen van deze Uitvoeringsagenda is rekening gehouden met de komst van de nieuwe Omgevingswet. De projecten uit het programma moeten passen bij de instrumenten die de Omgevingswet met zich meebrengt, zoals de Omgevingsvisie Leiden 2040. De Omgevingsvisie Leiden 2040 is in 2019 ter vaststelling aangeboden aan de gemeenteraad, maar wordt de komende jaren aangevuld met beleid dat in sectorale beleidsplannen – zoals deze Uitvoeringsagenda - is opgenomen.

Wat nog wel opgemerkt moet worden, is dat de gemeente nog niet alle instrumenten in handen heeft om grootschalig uitvoering te geven aan de energietransitie in de gebouwde omgeving. De gemeentelijke opgave moet dus zeker ook goed worden ingebed in de grotere opgave op regionaal en landelijk niveau. De nieuwe Warmtewet 2.0. geeft inzicht in de wettelijke bevoegdheden en instrumentarium die de gemeente kan hanteren om haar regierol in te vullen. De te ontwikkelen Regionale Energiestrategie (RES) wordt in het verband van Holland Rijnland reeds opgesteld. De nieuwe Omgevingswet is daarnaast gericht op meer integraal te gaan werken als overheid om de samenhang tussen ruimtelijke opgaven te versterken. De uitwerking van het instrumentarium van de Omgevingswet in relatie tot de energietransitie en andere ruimtelijke opgaven is nog in ontwikkeling. Wanneer hier meer duidelijkheid over is dan wordt dit aan de raad voorgelegd. Tot slot leidt de voortgaande decentralisatie van opgaven en taken van het rijksniveau richting het gemeentelijke niveau tot nieuwe financiële verhoudingen en arrangementen. De uitwerking hiervan is nog onderdeel van gesprek, onder meer in de onderhandelingen van het Klimaatakkoord.

2. Uitgangspunten

De ambitie voor de Leidse energietransitie is dat de stad in 2050 aardgasvrij en klimaatneutraal is. Onze afhankelijkheid van fossiele brandstoffen als olie en aardgas gaan we in de komende decennia radicaal verminderen. Hierbij passen we de Trias Energetica toe: zo veel mogelijk energie besparen, zo veel mogelijk duurzame energie gebruiken en zo min mogelijk fossiele energie verloren laten gaan.

Gezien de complexe opgave en de beweging binnen het thema van de energietransitie is een bepaalde mate van flexibiliteit nodig. Met deze complexiteit in het achterhoofd, maar zeker ook met de noodzaak om beweging te creëren en de wens om zichtbare resultaten te realiseren, wordt er met de volgende uitgangspunten gewerkt binnen de Uitvoeringsagenda:

1. Voortgang creëren waar duidelijkheid over is en flexibel blijven waar nog veel onduidelijk is;
2. Te kiezen voor een stapsgewijze aanpak richting verduurzaming, waarbij ook tussenoplossingen en/of transitiemiddelen onderdeel van de aanpak zijn;
3. Aan te sluiten bij gemeentebrede gebiedsontwikkelingen, wijkopgaven en andere ontwikkelingen in de stad, om hiermee synergie en koppelkansen te creëren;
4. Voor de korte termijn activeren van de stad en kleine successen aanjagen;
5. Lage maatschappelijke kosten voor alternatieve energievoorziening als uitgangspunt te nemen;
6. In te zetten op innovaties om de gehele gebouwde omgeving op een betaalbare en betrouwbare manier te verduurzamen.

3. Wat voor projecten voeren we uit?

3.1 Energie besparen

3.1.1 Doelen

De gemeentelijke doelstelling is om het totale energieverbruik van Leiden te verlagen met 1,5% per jaar. De regionale ambitie is om in te zetten op 30% energiebesparing ten opzichte van het huidige energiegebruik.

In de beleidsbegroting wordt als effectindicator gemonitord op de afname van het gemiddelde aardgasverbruik per woning in m³ per jaar. Dit was in 2017 920 m³ aardgas per woning en moet in 2023 gemiddeld 840 m³ aardgas per jaar zijn.

3.1.2 Aanpak

Inzetten op het stimuleren van besparing van warmte en energie in de gebouwde omgeving van Leiden, zodat er minder midden/hoge temperatuur warmte nodig is. Concreet betekent dit:

- **Particuliere woningeigenaren**
Het stimuleren van besparingsinitiatieven en de toepassing van individuele duurzame technieken van particuliere huishoudens in wijken waar lage woningdichtheden zijn en veel particulier woningbezit. Dit doen we bijvoorbeeld door de inzet van wijkambassadeurs, het verstrekken van duurzaamheidsleningen en/of het faciliteren van de markt.
- **Woningcorporaties**
We werken samen met woningcorporaties om het corporatiebezit te verduurzamen, zodat huurders aanzienlijk kunnen besparen op hun energieverbruik. We maken hierbij gebruik van de prestatieafspraken die de gemeente elk jaar maakt met de woningcorporaties. Daarin maken we concrete afspraken met elke woningcorporatie hoeveel, waar en wanneer sociale huurwoningen verduurzaamd worden.
- **Maatschappelijke organisaties & bedrijven**
Het stimuleren van besparingsinitiatieven van maatschappelijke organisaties en bedrijven. Dit doen we bijvoorbeeld door het opzetten van een doelgroepaanpak en/of een portfolioaanpak, het verstrekken van duurzaamheidsleningen en/of het faciliteren van de markt. Hierbij maken we gebruik van de wettelijke taken die de gemeente heeft op het gebied van de vergunningverlening, toezicht en handhaving.

3.1.3 Acties

Wat is het?	Wat houdt het in?	Hoe maken we werk van uitvoering?
Verduurzamen bedrijfsvastgoed	We helpen bedrijven in Leiden om de juiste stappen te ondernemen, om zo hun vastgoed stap voor stap te verduurzamen.	- We bieden energiescans aan, waarmee het inzichtelijk wordt waar mogelijkheden tot verduurzaming liggen. - We bieden een mogelijkheid aan tot het lenen van geld (Duurzaamheidsfonds Leiden Zakelijk), waarmee het voor bedrijven en maatschappelijke instellingen makkelijker en efficiënter wordt om te verduurzamen. - Binnen de kaders van de bedrijventerreinenstrategie, ondersteunen we bedrijventerreinen bij de gebiedsgerichte verduurzaming.
Verduurzamen maatschappelijk vastgoed	We helpen maatschappelijke instellingen in Leiden om de juiste stappen te	- We geven uitvoering aan de Green Deal Verduurzamen Onderwijs en de Schooldakrevolutie, om zo scholen aan te sporen werk te maken van het verduurzamen

	ondernemen, om zo hun vastgoed steeds verder te verduurzamen.	- van vastgoed. We bieden de mogelijkheid aan tot het lenen van geld met een lage rente (Lening Duurzame Schoolgebouwen), waarmee het voor scholen makkelijker wordt om te verduurzamen.
Verduurzamen monumenten	We stimuleren en ondersteunen eigenaren van monumentaal vastgoed om de juiste stappen te ondernemen, om zo hun vastgoed stap voor stap te verduurzamen.	- We voeren het project Verduurzamen monumenten uit. De basis hierin is het uitbrengen van maatwerkadviezen, aangevuld met het geven van voorlichting, het beheren en promoten van de Groene Menukaart (https://www.degroenemenukaart.nl/leiden/).
Verduurzamen eigen vastgoed	We investeren in onze eigen vastgoed, om zo een goed voorbeeld te geven en bij te dragen aan de verduurzaming van de gebouwde omgeving.	- In 2019-2020 willen we circa 25 gemeentelijke gebouwen verduurzamen. Het merendeel van de werkzaamheden bestaat uit het isoleren van gevels, daken, toepassen van dubbel glas en het aanbrengen van zonnepanelen. De uitvoering wordt gesplitst in twee fases. Het betreft voor fase 1 de volgende gebouwen: Stadsgehoorzaal, Schouwburg, Parkzicht 100, Slachthuislaan 25, Topaaslaan 19, Eksterpad 2, Rooseveltstraat 4A, Zaanstraat 126 en Milanenhorst 193. Na fase 1 wordt bezien hoe verder wordt gegaan met fase 2.
Verduurzamen particuliere woningvoorraad	We stimuleren en ondersteunen particuliere huiseigenaren om de juiste stappen te zetten om hun huis te verduurzamen.	- Huiseigenaren worden ondersteund bij het verduurzamen van hun huis door wijkambassadeurs. Het stadsdekkende netwerk van ambassadeurs helpt bijvoorbeeld bij het aanvragen van een subsidie of organiseert een informatiebijeenkomst. - Voor VvE's bieden we energiescans aan, om inzichtelijk te maken waar kansen liggen en ze zo te helpen bij het maken van duurzame keuzes voor hun woning. - Naar aanleiding van de motie 'Zet 'm op 71!' zetten we begin 2020 een campagne op die mensen aanspoort om de temperatuur van hun cv-ketel lager te zetten. - Lokale initiatieven, zoals Duurzame Energie Merenwijk, krijgen actieve ondersteuning vanuit de gemeente (kennis, financiële ondersteuning) als ook door aangesloten wijkambassadeurs. - Het Duurzaam Bouwloket wordt ingezet om huiseigenaren een onafhankelijk loket te bieden voor al hun vragen over de verduurzaming van hun huis. Tevens worden er handelingsperspectieven per woningtype en wijk door het Duurzaam Bouwloket opgesteld, die gebruikt worden door onder andere de wijkambassadeurs om mensen te helpen de juiste stappen te zetten.

		- We bieden de mogelijkheid aan tot het lenen van geld. Woningeigenaren in de gemeente Leiden die duurzame maatregelen willen laten uitvoeren, kunnen een duurzaamheidslening aanvragen, tegen lage rente.
Verduurzamen sociale woningvoorraad	Samen met woningcorporaties, die een belangrijke rol als startmotor van de energietransitie hebben, werken we aan het verduurzamen van het corporatiebezit.	- We maken werk van het tegengaan van energiearmoede. Er wordt een werkgroep opgezet met partners in de stad waarin kennis uitgewisseld wordt. Het idee bestaat om bijvoorbeeld een Energiebank op te richten. Ook worden er energiecoaches opgeleid die huurders gaan helpen met het omlaag brengen van hun energierekening. - We leggen in de prestatieafspraken vast hoe we met elkaar samenwerken, wat we komende jaren willen bereiken en wat voor acties we samen hiertoe nemen.

3.2 Opwekken van duurzame energie

3.2.1 Doelen

De gemeentelijke doelstelling is om elk jaar een stijging van 10% lokaal opgewekte duurzame energie te realiseren en om vanaf 2023 een significante stijging van de duurzaamheidsprestatie van de warmte uit het warmtenet te hebben. De regionale ambitie is om in 2050 een energie-neutrale regio te zijn. De definitie van energieneutraal is dat het energieverbruik binnen de regio volledig wordt gedekt door energie uit duurzame energiebronnen of restbronnen, waarvan minstens 80% uit onze eigen regio komt. De resterende 20% wordt ingevuld door onder andere restwarmte of geothermie uit de nabijheid van onze regio.

In de beleidsbegroting wordt als effectindicator gemonitord op de toename van het aantal terajoule (TJ) duurzame energie. In 2017 was dit 142 TJ en dit moet in 2023 252 TJ zijn.

3.2.2 Aanpak

Het continueren van de netwerkende en samenwerkende rol met buurgemeenten gericht op afstemming van gebruik en opwek van warmte en elektriciteit. Concreet betekent dit:

1. Samenwerken op regionaal niveau in de totstandkoming van de Regionale Energie Strategie (RES) en Regionale Structuur Warmte (RSW).
2. Samen met buurgemeenten gaan we actief op zoek naar het vinden van duurzame warmtebronnen in de regio (geothermie, biomassa/slibverbranding) dan wel de ontwikkeling van innovatieve duurzame warmtebronnen (bijvoorbeeld waterstof).
3. Samen met buurgemeenten werken we aan een toekomstbestendig elektriciteitsnetwerk.

De faciliterende rol die de gemeente inneemt op het gebied van restwarmtelevering uit Rotterdam uit te bouwen naar een actieve rol in de totstandkoming van het regionaal warmtetransportnet in Zuid-Holland (warmterotonde). Concreet betekent dit:

1. Actief te zoeken naar mogelijkheden om de restwarmte uit Rotterdam in te zetten voor de uitbreiding van het Leidse warmtenet en aan te sluiten bij de ontwikkeling van een regionaal warmtetransportnet in Zuid-Holland (Warmterotonde).

Inzetten op het stimuleren van opwek van lokale duurzame energie in de gebouwde omgeving van Leiden. Concreet betekent dit onder andere:

2. Het opzetten van pilots om lage temperatuur warmtebronnen (aquathermie) te ontwikkelen en toe te passen bij zeer goed geïsoleerde woningen.

3. In te zetten op de **stimulering van opwek initiatieven (zon & windenergie)** binnen de gemeente Leiden.

3.2.3 Acties

Wat is het?	Wat houdt het in?	Hoe maken we werk van uitvoering?
Regionale samenwerking op gebied van energietransitie	Samen met regiogemeenten, Provincie Zuid Holland, Omgevingsdienst West Holland en het Hoogheemraadschap van Rijnland, onder regie van Holland Rijnland, geven we uitvoering aan het Energieakkoord Holland Rijnland en maken we werk van de RES.	- We stellen in regionaal verband een energiestrategie op, dit doen we in het kader van het vastgestelde Energieakkoord Holland Rijnland. - Binnen de RES wordt een regionale structuurvisie warmte opgesteld, waarin duidelijker wordt hoe vraag en aanbod van duurzame warmteoplossingen in de regio wordt georganiseerd. - Om grootschalige zonnevelden en windmolens te kunnen plaatsen in de regio is draagvlak nodig. Om dit te organiseren stellen we binnen Holland Rijnland sociaal economische kaders op om grootschalige wind- en zonprojecten te realiseren.
Duurzame warmte voor het huidige Leidse warmtenet	Momenteel wordt het warmtenet (in eigendom van Vattenfall) gevoed door de gasgestookte energiecentrale (eigendom van Uniper) aan de Langegracht. Deze centrale wordt gestookt op niet duurzaam aardgas. Tevens heeft deze centrale niet voldoende capaciteit om in grootschalige uitbreiding van het Leidse warmtenet te voorzien. Om dus zowel een klimaatneutrale warmtebron en een warmtebron met uitbreidingspotentie te hebben, moet er werk worden gemaakt van een nieuwe warmtebron voor het bestaande Leidse warmtenet.	- De gemeente pakt een regisserende rol om de realisatie van een zo groot mogelijk warmtetransportleiding van Rotterdam naar Leiden mogelijk te maken, om zo snel mogelijk duurzame warmte voor de uitbreiding van het Leidse warmtenet te krijgen. - We concretiseren de additionele warmtevraag binnen Leiden. Dit doen we onder andere op basis van het rapport van Berenschot. - Om de regionale warmtetransportleiding op een voor Leiden zo optimaal mogelijke manier aangelegd te krijgen, kan het zijn dat de gemeente financieel bijdraagt. We doen onderzoek naar de verschillende mogelijkheden hiertoe en werken dit uit naar een raadsvoorstel. - We zorgen binnen onze bevoegdheid als vergunningverlener, voor een zo goed mogelijke ruimtelijke inpassing op Leids grondgebied van de warmtetransportleiding uit Rotterdam.
Ontwikkeling lokale warmtebronnen	Lokale warmtebronnen, veelal van lage temperatuur, zijn van groot belang voor de	- We kijken nadrukkelijk mee met het onderzoek in de wijk Poelgeest (aangesloten op het Leidse warmtenet) naar de inpassing van een lage temperatuur warmtebron. Wanneer opportuun

	verdere verduurzaming van het Leidse warmtenet. Echter, veel van deze technieken bevinden zich nog in de ontwikkelende fase.	- passen we dit concept bijvoorbeeld ook bij de Merenwijk toe. - We zetten een pilot op met riothermie.
Lokale duurzame elektriciteit	Om uiteindelijk een klimaatneutrale gebouwde omgeving te hebben, moet er niet alleen werk worden gemaakt van de verduurzaming van de warmtevoorziening. De verduurzaming van elektriciteit is ook hard nodig. We helpen bewoners, bedrijven en instellingen om hier werk van te maken.	- We stellen in 2020 een plan van aanpak vast hoe we gaan toewerken richting de doelstelling 'Elke Leidenaar 1 zonnepaneel'. - 2020 is het Jaar van het Dak. Een uitgelezen mogelijkheid om het plaatsen van zonnepanelen extra onder de aandacht te brengen. - We sporen bedrijven aan om te investeren in duurzaamheid. Een goed voorbeeld is het bedrijventerrein Roomburg, waar eind 2019 samen met de ondernemingsvereniging drie grote zonnedaken zijn gerealiseerd. - We passen de Welstandsnota aan, om zo extra ruimte aan eigenaren van monumenten of vastgoed in beschermd stadsgezicht te bieden. - We bieden de mogelijkheid aan tot het lenen van geld. Woningeigenaren en bedrijven in de gemeente Leiden die duurzame maatregelen willen laten uitvoeren, bijvoorbeeld het plaatsen van zonnepanelen, kunnen een duurzaamheidslening aanvragen, tegen lage rente.
Toekomstbestendig elektriciteitsnetwerk	Het elektriciteitsnetwerk staat onder druk. Door toenemende groei van de stad en elektrificatie stijgt de vraag naar elektriciteit. Deze kan op korte termijn niet meer in het net worden geacommodeerd.	- Samen met Alliander, als beheerder van het elektriciteitsnetwerk, onderzoeken we waar uitbreidingen van het elektriciteitsnetwerk nodig zijn, om de groeiende vraag om een zo goed mogelijke manier te kunnen accommoderen.

3.3 Omschakelen naar een aardgasvrije stad

3.3.1 Doelen

De gemeentelijke doelstelling is om in 2050 een aardgasvrije en klimaatneutrale gebouwde omgeving te hebben en om in 2035 reeds een zestal wijken aardgasvrij en klimaatneutraal te hebben gerealiseerd. Bij deze omschakeling in de gebouwde omgeving wordt op een betaalbare, betrouwbare en duurzame manier verwarmd. Ruim 50.000 woningen moeten worden aangepast, dat zijn ongeveer 1.500 woningen per jaar. De totale warmtevraag in Leiden bedraagt jaarlijks ongeveer 3 PJ. Aardgas is voor 80% de huidige energiebron van deze warmtevraag, de overige 20% wordt geleverd door het warmtenet van Vattenfall.

In de beleidsbegroting wordt als effectindicator gemonitord op de totale CO₂-uitstoot van de gebouwde omgeving in 1.000 ton per jaar. Dit was in 2017 357.000 ton CO₂ en moet met de streefwaarde van een reductie van 2% per jaar in 2023 op 316.000 ton CO₂ staan.

De komende periode gaat ook gemonitord worden op de volgende effectindicatoren:

- aantal woningen aangesloten op het aardgasnet

- aantal woningen aangesloten op het warmtenet
- aantal bedrijven aangesloten op het aardgasnet

Hiervoor moeten wel eerst nog afspraken met de betreffende netbeheerders gemaakt worden. Hiermee geven we gelijk uitvoering aan de aangenomen motie 'Monitoring Leiden Aardgasvrij'.

3.3.2 Aanpak

We voeren regie op de energie- en warmtetransitie door samen met bewoners en gebouweigenaren te bepalen wat per wijk de beste oplossing is voor warmte en stroom: warmtenetten, warmtepompen, volledig elektrisch of nog anders. Een belangrijke aanzet hiertoe is reeds gegeven in de Leidse Warmtevisie en het rapport van Berenschot dat ten grondslag ligt aan het raadsvoorstel 'handelingsperspectief gemeente Leiden in de energietransitie'. **We leggen uiterlijk in 2021, in de nieuw op te stellen Transitievisie Warmte, de volgorde en het tijdpad vast waarin wijken worden aangepakt.** Dat kan elke vijf jaar worden aangepast. In dat plan staat ook hoe bewoners erbij worden betrokken. Nieuwbouw is uiteraard klimaatneutraal en aardgasvrij.

We geven uitvoering aan de omschakeling naar een aardgasvrije stad met een wijkgerichte aanpak. Warmtenetten of verbouwingen worden op wijkniveau georganiseerd. Gezamenlijk de juiste afwegingen maken, gezamenlijk de mogelijke ingrepen in de wijk en in de huizen organiseren - voor het gemak en de kosten - en misschien zelfs gezamenlijk de nieuwe (aard)warmtebron of zonnepanelencentrale bezitten. De duurzame transformatie van de gebouwde omgeving is ingrijpend, maar biedt ook nieuwe kansen. Deze transformatie slaagt dus alleen als iedereen mee kan doen. Daarvoor moet het ook voor iedereen betaalbaar zijn.

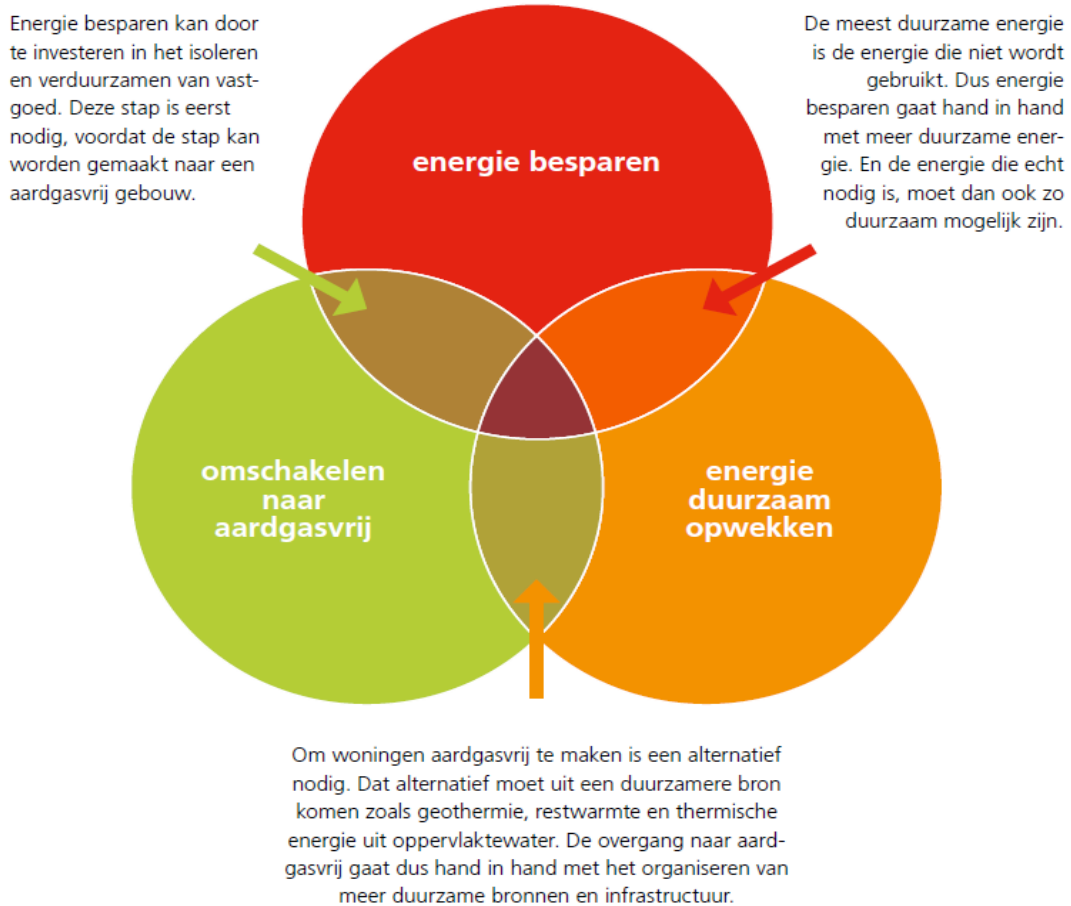
3.3.3 Acties

Wat is het?	Wat houdt het in?	Hoe maken we werk van uitvoering?
Opstellen nieuw beleid	De energie- en warmtetransitie is nog vol in ontwikkeling. De komende jaren is er behoefte aan het opstellen van nieuwe beleidskaders.	- In 2021 stellen we de wettelijk verplichte Transitievisie Warmte op. Hierin nemen we onder andere op hoe de daadwerkelijke fasering van wijken die van het aardgas af gaan eruit ziet. Dit visiedocument laten we vaststellen door de gemeenteraad.
Marktordening warmtenet	Het huidige warmtenet in Leiden is van Vattenfall. Voor de ontwikkeling van nieuwe warmtenetten en de voorwaarden die hierbij horen, bijvoorbeeld in Leiden Zuidwest, is nog niet besloten welke partij deze mag aanleggen.	- Er wordt een kort onderzoekstraject gestart naar de meest wenselijke marktordening van het nieuw aan te leggen warmtenet in Leiden Zuidwest. Dit gaat over de samenwerking met marktpartijen in de hele keten en welke rol de gemeente daarin moet pakken. Keuzes in Leiden Zuidwest hebben consequenties voor keuzes in de rest van de stad. Uitkomsten worden verwerkt in het plan van aanpak voor Leiden Zuidwest Aardgasvrij en nieuwe plannen voor andere wijken.
Samenwerking met partners	De gemeente is 'maar' de regisseur van de energietransitie en daarmee afhankelijk van andere partijen om haar ambities te realiseren.	- We geven de huidige samenwerking Leiden Aardgasvrij (gemeente, woningcorporaties, Alliander, Firan, Vattenfall, Energiek Leiden, Dunea, Hoogheemraadschap van Rijnland) verder vorm en bestendigen deze. - We onderzoeken of het wenselijk is om een stadsakkoord met een brede vertegenwoordiging van de stad af te sluiten. Het rapport van Berenschot zou hierin als leidende stip op de horizon

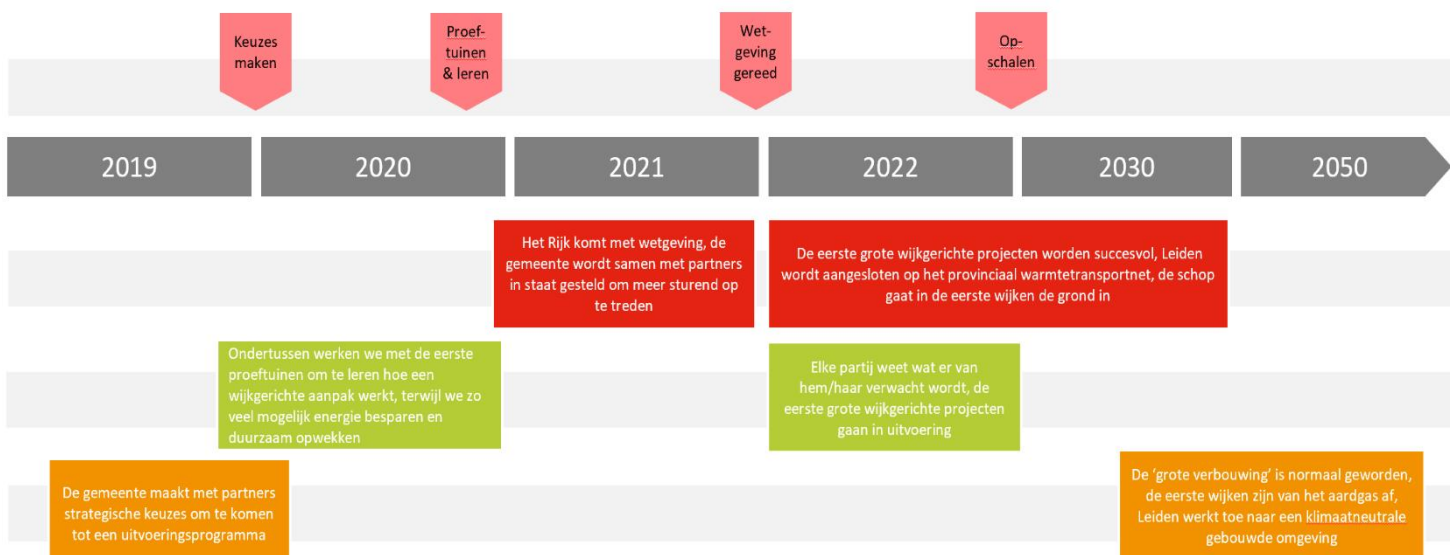
		kunnen gelden, waarbij partijen in de stad worden uitgenodigd om vanuit hun eigen rol een bijdrage aan dit eindplaatje te leveren. - We gaan met Vattenfall, als eigenaar van het bestaande warmtenet, in gesprek met de insteek om afspraken te maken over bijvoorbeeld de uitbreiding van het warmtenet in gebieden waar dit al ligt en de mate van duurzaamheid van de bronnen voor dit net.
Wijkaanpakken	De omschakeling naar een aardgasvrije stad geven we wijkgericht vorm. Dit heeft veel voordelen. In de Leidse Warmtevisie is reeds een voorschot genomen op een aantal kansrijke wijken.	- We geven uitvoering aan het project Leiden Zuidwest Aardgasvrij. Hier is in 2017 een intentieovereenkomst met elf partijen gesloten. Daarnaast heeft het college in maart 2019 het Plan voor de Warmtevoorziening Leiden Zuidwest vastgesteld. In dit plan werd een warmtenet als beste alternatief voor aardgas aangetoond. Hoe we dit plan richting uitvoer brengen, werken we komende tijd uit. - We hanteren in de wijk Meerburg een integrale wijkaanpak. De gemeente neemt een regisserende rol aan om zoveel mogelijk koppelkansen te benutten in de transformatie van deze wijk. - We nemen ook een regisserende rol aan in de wijk Stevenshof. We brengen partijen bij elkaar om van het kookgas af te gaan, waardoor deze wijk snel aardgasvrij kan worden gemaakt. - Samen met het initiatief Duurzame Energie Merenwijk bezien we hoe we gezamenlijk stappen kunnen zetten in deze wijk.
Gebiedsontwikkelingen	Er wordt in Leiden steeds meer vloeroppervlakte per vierkante meter gebouwd. De noodzaak om voor deze binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen, waarbij steeds meer de hoogte in wordt gegaan, een efficiënt en effectief energiesysteem voor de laten ontwikkelen is groot. De gemeente voert hier de regie op.	- Binnen het Stationsgebied en omgeving geven we uitvoering aan de acties die voortkomen uit de Duurzaamste Kilometer van Nederland. Hierbij gaat het onder andere om het werk maken van een integrale gebieds-WKO en het vaststellen van een warmteplan. - We onderzoeken voor de Lammenschansdriehoek of het mogelijk is om een warmtenet aan te leggen. - In samenwerking met de Universiteit Leiden maken we werk van de uitbreiding van het warmtenet in het Bio Science Park.

3.4 Samenhang tussen uitvoeringslijnen

Wij zetten in op drie uitvoeringslijnen – energie besparen, energie duurzaam opwekken en omschakelen naar aardgasvrij. Wij houden hierbij rekening met de synergievoordelen van de acties die we kunnen uitvoeren op de snijvlakken van deze uitvoeringslijnen.

3.5 Fasering

4. Hoe betrekken we de stad?

De energietransitie gaat gepaard met ingrijpende veranderingen die voor iedereen merkbaar zullen zijn. Het is dan ook belangrijk om hierover naar de stad te communiceren met een effectieve communicatiestrategie. Hiervoor bestaat al de gemeentelijke GaGoed-campagne. Deze is succesvol en zetten we voort. Hierbij gaan we uit van een duurzaamheidsbrede communicatieaanpak waarbij de gemeente met één stem communiceert over het integrale duurzaamheidsbeleid. Daar vallen de thema's: Energietransitie, Klimaatadaptief en Biodivers vergroenen, Duurzame Mobiliteit en Circulaire Economie onder.

De communicatieaanpak bestaat uit het basisverhaal, een communicatiestrategie en de communicatiekalender.

- Het basisverhaal is 'Leiden groen, gezond en leefbaar'. Dit verhaal vertelt op hoofdlijnen wat de duurzaamheidsambitie van Leiden is, waar die vandaan komt en hoe de stad die wil bereiken.
- Per thema wordt vervolgens gekeken wat de drie hoofdboodschappen zijn. Ook stellen we per thema vast welke onderwerpen en projecten er per jaar aan de orde komen en hoe deze aansluiten bij het basisverhaal. Ook bij het thema Energietransitie wordt er een overzicht gemaakt van de doelgroepen per project, het communicatiedoel per doelgroep en welke kanalen gebruikt worden. Belangrijk hierbij is dat er ook gecommuniceerd wordt over oplossingen en het handelingsperspectief en over projecten waarbij inwoners kunnen aansluiten.
- De communicatiekalender sluit per jaar aan op een hoofdthema. Zo ontstaat er een duidelijke focus voor een specifiek jaar of maand.

De Uitvoeringsagenda bevat daarnaast veel verschillende type projecten, waar regelmatig ook een vorm van participatie bij nodig is. Onder participatie verstaan we het actief deelnemen van belanghebbenden aan besluitvormingsprocessen. Participatie wordt ingezet om belangen, verwachtingen en behoeften zo te managen dat er een gedeeld belang en een gedeelde oplossing ontstaat. Participatie vraagt per project om een maatwerkaanpak. Er zal steeds gekeken worden welke vorm van participatie gewenst is, welke belangenhouders betrokken worden en op welke wijze zij betrokken worden. Hierbij is de inzet van communicatieadviseurs, participatieadviseurs en wijkambassadeurs belangrijk.

4.1 Global Goals en UN Live Festival

Leiden verkent de kans om host city (gastheer) te worden van een United Nations Live Campagne en Festival (2020/2021). Dit is een bottom-up campagne vanuit de stad en festival rondom de SDG's. Het UN Live Festival kan daarmee een opmaat zijn om de verschillende beleidsdoelen van de gemeente rondom de SDG's onder één vlag en op een herkenbare manier handen en voeten te geven. Het zorgt voor verbinding met Leidenaren omdat het een concrete campagne is, waarbij de hele stad betrokken wordt. Het UN Live Campagne en Festival draagt zo bij aan het behalen van de door de gemeente gestelde doelen en het levert een bijdrage aan de communicatiedoelstellingen. Het verbindt gemeentebestuur met acties in de wijken, en maakt Leiden een internationale best practice op dit gebied, aangezien Nederland het eerste land is dat een dergelijke campagne en festival voor UN Live organiseert.

4.2 Jaar van het Dak

2020 is het Jaar van het Dak. Deze campagne gebruiken we om het dak in het zonnetje te zetten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het combineren van dakisolatie met zonnepanelen vanuit het thema Energietransitie, het aanleggen van groene daken vanuit het thema Klimaatadaptief en Biodivers vergroenen en het (her)gebruik van duurzame materialen bij dakisolatie vanuit het thema Circulaire Economie. Op dit moment wordt een projectplan voor deze campagne uitgewerkt.

4.3 Campagne 'Zet 'm op 071'

Naar aanleiding van de motie 'Zet 'm op 71!' zetten we begin 2020 een campagne op die mensen aanspoort om hun cv-ketel lager te zetten.

5. Hoe betalen we de acties uit deze Uitvoeringsagenda?

De Uitvoeringsagenda Energietransitie Gebouwde Omgeving 2020-2023 gaat programmatisch uitgevoerd worden. Voor een dergelijke aanpak, die noodzakelijk is om de ambitieuze doelstellingen waar te maken, is capaciteit nodig. In het Financieel Perspectief Duurzame Stad, opgave energietransitie is hier rekening mee gehouden.

Welke investeringsbehoefte (en/of –noodzaak) voor de gemeente precies gaat voortkomen uit de energietransitie is nog onbekend. Vooruitlopend is in het Financieel Perspectief Duurzame Stad, opgave energietransitie rekening gehouden met een investeringsbehoefte van jaarlijks gemiddeld € 2,0 miljoen vanaf 2020, verwerkt in het verloop van de reserve Duurzame stad met de vanaf dan lopende reservering van kapitaallasten in 2021. De kapitaallast opgenomen onder ruimtereservering warmtenet betreft een investering van € 1,1 miljoen. Deze kosten worden verrekend met de energieleverancier op het moment dat deze tot uitvoering van een warmtenet overgaat.

Energietransitie	2020	2021	2022	2023
Organisatie energietransitie	€ 750.000	€ 750.000	€ 750.000	€ 650.000
Besparen – Energiebesparing	€ 35.000	€ 102.500	€ 85.000	€ 85.000
Opwekken – Meer duurzame energie	€ 125.000	€ 125.000	€ 125.000	€
Omschakelen – Aardgasvrije stad	€ 575.000	€ 600.000	€ 500.000	€ 500.000
Energietransitie kapitaallast investeringen	€	€ 70.000	€ 140.000	€ 209.999
Ruimtereservering warmtenet	€	€ 6.945	€ 15.619	€ 25.138

De programmatische aanpak en het nieuwe gemeentelijk instrumentarium zullen stapsgewijs meer inzicht geven in de financiële impact van de energietransitie. Ook is het de verwachting dat het Rijk uiterlijk in 2022 met (gedeeltelijke) financiering van zowel proces- als investeringsmiddelen komt. Hiervoor pleit het college reeds via de VNG bij de vaststelling van het Klimaatakkoord. Deze middelen zijn hard nodig om de energietransitie in de gebouwde omgeving uiteindelijk tot een goed einde te brengen.

De hierboven genoemde budgetten zijn niet volledig vastgelegd op projectniveau. Hiervoor is gekozen omdat innovatie en ontwikkelingen snel gaan en daarmee plotseling nieuwe kansen kunnen ontstaan. Daarnaast zorgt dit er voor dat we kunnen inspelen op initiatieven vanuit bewoners, bedrijven en andere organisaties. De gemeente Leiden kan de gestelde doelen zeker niet alleen realiseren. We maken gebruik van de kennis, ervaring en netwerken in de stad. Zo is er per jaar, vanuit de lijn 'omschakelen – aardgasvrije stad', een budget van €270.000 voor de stimulering van bottom-up initiatieven. Per jaar wordt er voor deze actie een begroting opgesteld en vastgelegd in de sturingsdriehoek van het Uitvoeringsprogramma.

Naast de hierboven genoemde aanvullende middelen voor de opgave energietransitie, zijn er reeds beschikbare financieringsinstrumenten. Woningeigenaren in de gemeente Leiden die duurzame maatregelen willen laten uitvoeren kunnen een duurzaamheidslening aanvragen, tegen aantrekkelijke rente. Deze lening kan voor bijvoorbeeld isolerende maatregelen, plaatsing van zonnepanelen of aanschaf van een warmtepomp worden ingezet. Voor deze lening is een €800.000 bedrag door het college bij SvN gesteld. Begin 2020 besluit de gemeenteraad over het opplussen van dit bedrag met €900.000, tot een totaalbedrag van €1.700.000. Daarnaast is er voor bedrijven en scholen ook de mogelijkheid tot het lenen van geld. Op verzoek van de Leidse ondernemers heeft de gemeente een duurzaamheidsfonds ingesteld, met een totaal budget van €5,0

miljoen. Ondernemers en maatschappelijke organisaties, die voldoen aan de voorwaarden van de lening, kunnen gebruik maken van dit duurzaamheidsfonds. De lening kan worden ingezet voor maatregelen met een directe CO₂-besparing of voor vergroeningsmaatregelen.

De gemeente zet de komende jaren ook in op het verwerven van subsidiegelden, om zo versneld werk te maken van de energietransitie in de gemeente. Het college doet in 2020 een aanvraag bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Ministerie van BZK) voor de subsidieregeling Proeftuin Aardgasvrije Wijken, bedoeld om de wijkaanpakken binnen de uitvoeringslijnen Omschakelen een extra zet in de rug te geven.

Daarnaast is er reeds een aanvraag ingediend het Ministerie van BZK voor aanvullende middelen voor kleine besparende maatregelen. Eind 2019 is deze succesvol beoordeeld en is er een bedrag van ordegrrootte €1,3 miljoen beschikbaar gesteld aan Leiden. Dit subsidiebedrag wordt in de vorm van vouchers ingezet om eigenaren van koopwoningen te helpen minder energie te gebruiken. Met dit geld kan de gemeente daarnaast projecten opzetten om huiseigenaren te stimuleren om kleine energiebesparende maatregelen in huis te nemen. Binnen de uitvoeringslijn energiebesparing wordt dit bedrag verder verdeeld.